

## Opponensi vélemény

### **Demeter Gábor: Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (1720 – 1910)**

#### **(a hGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei)**

című akadémiai doktori értekezéséről

Elöljáróban le kívánom szögezni, hogy Demeter Gábor benyújtott értekezése robusztus munka, nemcsak tömegében, hanem szakmai színvonalában is, amit nemcsak a feldolgozott forrásanyagok mennyisége, hanem az alkalmazott módszertani apparátus sokszínűsége egyaránt alátámaszt. Igaz, eredeti levéltári forrásokat csak a 18. század néhány összeírása esetében használt, de a publikált anyag másodlagos feldolgozása roppant kiterjedésű. Azt is érdemes hozzátennünk, hogy annak a 21. kérdésnek a megválaszolására, amelynek vizsgálatát a tézisekben a szerző célul tűzi ki, valószínűleg egy egész emberöltő is kevés, még akkor is, ha a munkálatok hátterében lelkes és összeszokott csapat működik együtt sikeresen. Az értekezés mindenképpen méltó arra, hogy a doktori tanács nyilvános vitára bocsássa és Demeter Gábor elnyerje az MTA doktora címet. Tömegét tekintve ugyan a dolgozat nem éri el a történetírás legendáriumában rekorderként számon tartott Dolmányos István teljesítményét, aki ötkötetes disszertációját állítólag talicskával vitte annak idején a TMB-be (ám végül a II. osztály csak az első kötetet bocsátotta vitára), ugyanakkor a technikai fejlődés (a gurulós bőrrönd) jóvoltából Demeter Gábor már abban a lehetőségben részesült, hogy a Történettudományi Bizottság vitára tűzte közel 800 oldalas disszertációjának mindkét kötetét.

Remélhetőleg nem félreértve a helyzetet, feltételeztem, hogy a Bizottság nem a történeti földrajz, vagy a 18. századi agrártörténet szakértőjeként jelölt egyik opponensnek a jelen doktori cselekményben (mert az bizony tévedés lett volna), hanem vélhetően a 19. századi gazdaság- és társadalomtörténethez kötődő munkásságom miatt esett rám a választás. Mindennek tudatában az opponensi feladatot ebből a látószögből igyekszem elvégezni. Másként fogalmazva az alcímbe foglaltak alapján „a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei” felől közelítek a műhöz. Még azt az „evidenciát” is próbára tettem, hogy a szerző módszertani megközelítése által ihletetten a 20. század első évtizedének „etalonnak tekintett” népszámlálásai felől indulva, ráklépésben, azaz visszafelé haladva olvassam a művet.

Első megvizsgálandó kérdésnek tartom annak áttekintését, hogy miként helyezte el a jelölt saját magát a nemzetközi és hazai historiográfiai hagyományban, és ennek fényében melyek a disszertáció fő eredményei. Erre a bevezetés a területi egyenlőtlenségek szempontjából nyújt fontos információkat, amikor megállapítja, hogy „nagy tömegű adat feldolgozására, a többváltozós statisztikai elemzés alkalmazására [...] a hazai történetírásban már az 1980-as évektől is hozhatók fel pozitív példák. Ilyenek Scott M. Eddie, Tóth Tibor vagy a Kolossa–Puskás-szerzőpáros kliometrikus kutatásai, míg Faragó Tamás, Perjés Géza és Nagy Mariann vizsgálataival már a területi dimenziót kapott differenciák különböző léptékű (megyei és települési szintű) elemzése is elkezdődött.” (I. 4-5.) Természetesen érthető a szerző törekvése, amellyel igyekezett az előzmények minél szélesebb körét felvonultatni, de mint a jegyzetekből is látható, a kvantifikációval kapcsolatos viták nálunk nem a nyolcvanas években, hanem minimum a hetvenes években indultak, viszont a Kolossa–Puskás szerzőpárost úttörő törekvései ellenére sem sorolnám a kliometrikusok közé. Azt pedig csak a pontosság kedvéért teszem hozzá, hogy torontói Eddie Scottot hiába honosítottuk volna szívesen a hazai történetírás berkeibe. Historiográfiai szempontok persze később, az elemző részekben is előkerülnek, mint például amikor a Benda Gyula által publikált 18. századi statisztikai adatgyűjtésről

esik szó, s a disszerens hozzáteszi, hogy „ennek térképi és szöveges elemzése azonban elmaradt, az előbbi is csak kerek 50 év múltán készült el”. (II. 10.) Itt azzal adózott a szerző elődjének, hogy térképlapokon elvégezte a feldolgozást, ami igazán nehéz és dicséretes munka volt, de az nem derül ki a fejtegetésekből, hogy miért maradt el annak idején a feldolgozás: Vajon csak a korabeli számítástechnikai és pénzügyi nehézségek miatt, vagy esetleg más, egyéni inercia és forráskritikai aggodalmak is hátráltatták a munkálatok kiteljesítését? A historiográfiai kontextus szempontjából itt érdemes lett volna utalni a kvantifikáció két hazai úttörője, Benda Gyula és Granasztói György közötti vitára (Történelmi Szemle, 1978–1979).

A disszertáció a területi egyenlőtlenségek történeti kartográfiai vizsgálatában a településszintű adatok összegyűjtésével és vizualizálásával (egy történeti geográfuscsoporttal) az élharcosok között halad, olyan elemzéseket végezve, amelyeknek még a nemzetközi irodalomban sem feltétlenül akad párja. Ezzel maga is tudatában van, amikor kijelenti, hogy „még a nemzetközi történeti irodalomban is ritka az egyszerre finom felbontású és nagy területre, valamint hosszú időtartamra fókuszáló kutatás, amivel jelen kötet lapjain kísérletezünk”. (I. 4.) Az 1880 és 1910 közötti változók összevetését pedig ő maga is egyenesen „kuriózumnak” tekinti. (II. 12.) Azonban nem éri be az eredetileg kitűzött, amúgy is sokrétű célok vizsgálatával, hanem a gazdasági mutatók hiányait mintegy kompenzálva az adatbázis statisztikai kiértékelésével történettudományunk három nagy újkori kérdésére is választ igyekszik adni a földkérdés, vagyis a nagybirtok és kisbirtok viszonya térbeli dimenzióinak, továbbá a politikai magatartás területi egyenlőtlenségeinek, valamint a modernizáció és a magyarosodás/magyarosítás kapcsolati mintázatainak elemzésével (a „magyarizáció” fogalmát inkább kerülném). Mindegyik esetben számba veszi az eddig született válaszokat, és hatalmas anyagot mozgósít a felvetett kérdések megválaszolására. Akkor is, ha már a kiinduláskor eléggé kétséges, hogy egzakt választ sikerül-e adni. Pedig tisztában van azzal, hogy például a birtokviszonyok bemutatására szolgáló kategóriák „az 1865–1895–1910-ben használt elnevezések (birtok, gazdaság, birtokív) nem ekvivalensek” (II. 36.), ám ez nem riasztja vissza attól, hogy belevágjon az összehasonlításba. Mint ahogy az sem, hogy a magyar statisztika miért is tartotta megbízhatatlannak az ideiglenes kataszterre vonatkozó adatokat (Kiss Albert: Áttekintés a magyar növénytermesztési statisztika történetéből. Statisztikai Szemle 1965: 1138; Benda Gyula: Statisztikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867. 1973: 219), s eszlári tapasztalataim alapján magam is figyelmeztetem annak idején a szerzőt a járási és települési szinten a területmértékek gyakori keveredésére.

Demeter Gábor persze nemcsak az adatok fellelhetőségével van tisztában, hanem kell, hogy értékelje azok minőségét is. Így számol annak lehetőségével, hogy vannak adatok, amelyek nem kvantifikálhatók. (II. 82.) A forráskritika azonban, amely egy forrásbeli adat létrejöttének körülményeit kontextusában megvizsgálja, nem kellő erőteljességgel szerepel a szempontjai között. Ha tudja is, hogy az adat csakis hibás lehet, vagyis nem használható, akkor is megpróbál belőle pozitív következtetésre jutni. Akár a fogalmi tisztaság feláldozásával is. A megszámlálhatatlant is számba akarja venni. Elég ennek kapcsán arra utalni, ahogy először lerántja a leplet a zsellérség „marxista toposzárol” Benda Gyula, Kosáry Domokos és Papp Klára segítségével (I. 18.), majd nem sokkal később a „hibát” (idézőjelben) „szisztematikussá” nyilvánítja, amelyik „minden területi egységen jelentkezik, azaz azok egymáshoz viszonyított helyzete nem változik, akár rangsorról van szó, akár a területi képről, akár a változás relatív nagyságáról.” (I. 29.) Nem sokkal később lehetőséget lát a „zselléresedési mérőszám” megalkotására (I. 38), mégpedig úgy, hogy a „zselléresedési index” a „telkes jobbágyság arányának változásán alapszik (nem pedig a zsellérekén), és csak tendenciákat reprezentál, semmiképpen sem értelmezhető abszolút vagy százalékos értéként”. (I. 47) Ez kétségtelenül invenciózus ötlet, de a szerző ekkor is tisztában van azzal, hogy a „megyéenként változó összeírási metódus ... nem szisztematikus, hanem véletlenszerű hibákkal terheli az összeírást és így

annak vizualizált kiértékelését is” (l. 48.) Ám arról sem lehet egy pillanatra sem elfeledkezni, hogy az arányszámok azért hiányosak, mert a teljes népesség összeírására nem volt visszatérő lehetőség. Hogy a társadalom alsó és mobil rétegeinek megszámlálására sehogy sem talált módot sem a földesúri, sem az állami hatalom. Azok arányát nem ismerjük, akik rendszeresen kimaradnak. S ha az idő múlásával és az abszolutizmus erősödésével a 18. század végére javul is a források teljessége és minősége, épp a valós tendenciák időbeli követése hiúsul meg. Az artefaktumok pedig artefiktumokká válnak.

Később, a „földkérdéssel” kapcsolatban a szerző vissza-visszatér annak a vitatott irodalmi toposznak a taglalására, miszerint a jobbágyfelszabadítás utáni földadórendszer a nagybirtoknak kedvezett. Miközben saját vizsgálatai alapján a kérdésben – korrekt módon – nem jut egyértelmű eredményre, vagyis nem igazolódik a nagybirtokosok erőfölényével kivívott aránytalanság tétele, a szakirodalomra hivatkozva újra előhossa és lebegteti a megállapítást: „Balla Antal vagy Für Lajos esettanulmányai alapján ugyanis az a kép rajzolódik ki, hogy az adórendszer a nagybirtoknak kedvezett, a kisbirtok 1 holdra jutó adója abszolút értékben magasabb volt.” (A lábjegyzetben Für Lajos 1969: 36-37-re hivatkozik, de az irodalomjegyzék ilyen Für munkát nem tartalmaz.) Szerencsére nem volt hosszas utánajárássra szükség, hogy rájöjjenek, hogy az ominózus tétel Für csákvári uradalomtörténeti monográfiájában fordul elő: „a nagybirtok társadalmi tekintélyénél fogva mindig sikeresebben tudott eljárni ügyében a felmérést végző hivatali szerveknél, mint maguk a parasztok. Ügyeskedése és jártassága révén nem volt nehéz elérnie, hogy a paraszti földek értékelt átlagánál a saját földjeit mintegy 10-20%-kal mérsékeltebb érékkategóriákba sorolják.” (Für 1969: 37). A mindezt alátámasztó valódi esettanulmány viszont, amire érdemes lett volna utalni, az 1966-os Mezőgazdasági Múzeumi Közleményekben jelent meg. Némi további aggodalomra már csak az adott okot, hogy Balla Antalnak semmilyen műve nem szerepelt Demeter irodalomjegyzékében, esettanulmányát pedig akárhogy erőltettem az emlékezetemet, nem bírtam felidézni. Aztán egyszer csak belém hasított: talán csak nem a kisgazdapárti liberális Balla Antal műve, *A legújabb kor gazdaságtörténete* a hivatkozott, de nem idézett másik „esettanulmány”? Végül a disszerens egy másik, 2022-es társszerző tanulmányában rábukkantam a Nagy Mariann munkájára történő idevágó hivatkozásra, aki valóban együtt hivatkozott Für Lajos mindkét, 1966-os és 1969-es munkájára és egy lábjegyzetben idézte Balla Antalt is (persze nem esettanulmányként!), amelyben minden forrásmegjelölés nélkül Balla az alábbi következtetésre jutott: „Rosszakarat nélkül állíthatjuk, hogy a magyar földbirtokpolitika és az adózási rendszer népellenes volt.” (Balla 1935: 215.)

Nem ez az egyetlen „fantomizálódott” hivatkozás a könyvben. Már maga az alaphipotézist adó Jeffrey Williamson 1965-ös tanulmánya is csak Gyuris erősen ideológiai kritikái felhangú tolmácsolásában szerepel a műben. (II. 5\*, 366\*) „Szekfű Gyula köre” a dűlőnevek kapcsán többször is előfordul, minden konkrét hivatkozás nélkül (II. 118, 121), itt nyilván Eddie Scott a forrás, aki viszont előadásában nem nevezte meg a dűlőnévkutatásról szóló harmincas évekbeli vitacikkek szerzőit. Ennyi illusztráció talán elegendő a szekunder vagy inkább terciér irodalmi hivatkozások kockázatosságáról.

Egy következő kérdés, amelyet szükségesnek tartok felvetni, a disszertáció szerkezeti felépítéséhez, időrendbeli tagolásához fűződik. Az elemzés bázisa alapvetően három időszáv köré szerveződik (a szerző inkább „idősíknak” nevezi ezeket): 1715–1720, 1773–1786, 1880–1910, illetve ezt Demeter Gábor a zárófejezetben kiegészít egy középkori (1330 k.) és egy napjainkig (2010) kifeszített metszettel. Az elemzésnek ezen időbeli lokalizálását tulajdonképpen a forrásadottságok indokolják, ugyanakkor a lehetséges statisztikai paraméterek összességének vizsgálata kétségtelenné teszi, hogy ezen időintervallumok között sem állnak rendelkezésre azonos indikátorok, tehát az adatokat bonyolult statisztikai módszerekkel kell megpróbálni legalább annyira homogenizálni, hogy

összehasonlíthatók legyenek. A szerző ezeket a gondosan végrehajtott műveleteket a statikus metszetek dinamikus megközelítésének nevezi, s elvi-módszertani alapjait az 1880–1910 közötti időszakra dolgozza ki, amikor „állapottérképek” és „különbségtérképek” (II. 170. o.) összevetésével próbálja a változásokat nyomon követni. Az itt alkalmazott eljárást terjeszti ki a zárófejezetben a középkortól napjainkig, amit *longue durée* vizsgálatként mutat be. Anélkül, hogy itt most belemennénk a Braudel-féle hosszú időtartam problémáinak és vitáinak elemzésébe, meg kell jegyezni, elég csak a Mediterráneumról szóló kapitális, ma már magyarul is olvasható művet kézbe venni, amelyben tulajdonképpen az időprobléma egészét először exponálta, hogy belássuk: a braudeli idő többdimenziós, nemcsak iránya, trendje van, hanem belső, konjunkturális, sőt rövid hullámozása is. Ezt pedig pusztán két metszet közötti összevetés nem érzékeli, nem tudja kimutatni. S akármennyire preferálta is éppen Braudel a lomha, szinte mozdulatlan strukturális idő vizsgálatát, már önmagában Braudel felfogásának hol háttérbe szorulása az eseménytörténeti elbeszélés újjáéledésével (Lawrence Stone: *The revival of the narrative, Past and Present*, 1979), hol ismételt visszatérése nyomán (David Armitage – Jo Guldi: *Retour de la longue durée*, *Annales*, 2015) elválaszthatatlan az idő fogalmának „tartalmától”, a „folytonosságtól” és a „megszakítottságoktól”. A disszertációban azonban konjunktúráról legtöbbször a napóleoni háborúk, illetve meglehetősen ellentmondásosan a dualizmus első időszaka kapcsán esik szó, mellesleg mindig olyan időszakokban, amikor azok kívül esnek a tartópillérek, adatbázis-metszetek érvényességi körén. Dekonjunktúráról pedig szinte sehol nem olvashatunk. Persze ársorokról is alig.

S itt érdemes egy megjegyzés erejéig visszatérni az 1715–1720 (sőt helyenként: 1728-ig terjedő) időszak bázisadataihoz. Ekkor sem az össznépességet, sem a zsellérek mindig változó fogalmát és számát nem ismerjük, s a szerző teljes joggal korlátozza az elemzést arra, hogy az általa kifundált „zselléresedési index” csak „tendenciákat reprezentál”. Ám aztán mégis szükségesnek látja, hogy tovább lendüljön a feltámadt kételyeken, amikor az idetartozó jegyzetben azt a kiindulópontot rögzíti, „hogy az elmozdulás nagyobb valószínűséggel történt a zsellérség irányába, mint a többi réteg felé”. (I. 47\*) Amikor a két metszet közötti különbségnek ilyen valószínűségi tendenciát tulajdonítunk, akkor előfeltevéseinket egyúttal beépítjük a mozgás irányába, pedig valójában csak a 18. század végi pontosabbnak tartott adataiból tudunk visszafelé extrapolálni. Biztosabbnak látszó adatok felől az egyre bizonytalanabbak irányába. S menet közben megfeledezünk arról a módszertani tanulságról, amelyet pedig az elődirodalom szisztematikusan számításba vett a zsellérek „ingadozó” és „hiányos” nyilvántartása kapcsán (így ebben a sorrendben): „az ingadozó nyilvántartás pedig bizonyos szempontból még rosszabb, mint a teljes hiány, a teljes kimaradás, ugyanis szeszélyes torzításokat visz be az alapadatokba”. Itt egyébként nem felesleges az egyébként a disszertációban többször hivatkozott tanulmány alcímét is idézni: Faragó Tamás: *Gondolatok az 1715–20. évi országos adóösszeírás népesség- és társadalomtörténeti célú felhasználásáról*. (*Forráskritika, forráskiadvány-kritika és kritika-kritika*). In: *Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára*. Bp. 1996: 101.

19. századdal foglalkozó történészként érthetően különösen érdekelt, hogy miként hidalja át Demeter Gábor az 1790 és 1880 közötti űrt (illetve mivel indokolja a két kötet közötti mintegy száz év kihagyását). A fentiekből következően az elsődleges magyarázat nyilvánvalóan a forrásadottságokkal függ össze. Az 1828-as regnicoláris összeírás kapcsán (amelyet egyébként már több szerző használt számítógépes feldolgozással más célokra) megállapítja, hogy „az 1828-as adatsorok feldolgozatlansága miatt a 19. század második felét másként egyelőre nem tudjuk kötni a 18. század végéhez”. (II. 165) Másutt a későbbi feldolgozás szándékát is megfogalmazza: „Az MNL AOL-on közelmúltban közzétett 1828-as (egyelőre még adatbázisunkba nem integrált) összeírás településsoros adatai az 1780–1880 közötti időszak finomítását tennék lehetővé”. (II. 367.) Persze rögtön hozzáteszi, hogy lehűtse a várakozásokat: „1828 esetében a többi korral közös indikátorok



száma, sőt általában az indikátorszám és minőség is limitált”. (uo.) A másik oldalról, a dualizmus felől is állandóan jelen van a törekvés, hogy meghosszabbítsa az vizsgált időkontinuumot visszafelé, elég az általunk már idézett neoabszolutizmus kori kataszteri ideiglen adataira utalni. Ebből a szempontból legfeljebb azt furcsállhatjuk, hogy a II. József kori kataszter adatai miért nem a neoabszolutizmus kori kataszteri felméréssel kerülnek összevetésre, hiszen a szakirodalom szerint azok sokkal inkább kompatibilisek lennének (Dávid Zoltán: Adatok a mezőgazdasági termelés nagyságáról 1788–1789. Történeti Statisztikai Évkönyv, 1965-66: 100).

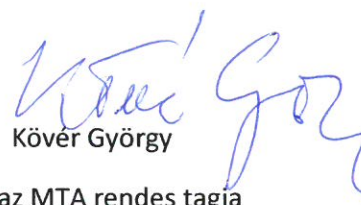
Akár a jövő kutatásokra is bízhatnánk a probléma megoldását, mégis a rendelkezésre álló szöveg alapján is megkockáztatom azt, hogy a magyarázat a szerző növekedéssel kapcsolatos koncepciójában rejlik. Mint írja: „elfogadja a növekedést, mint dimenziót (megtartva Rostow-t a kánonban)”, ugyanakkor hozzáteszi: „modellünk nem növekedésorientált”. (II. 6.) Ebből következően álláspontja szerint „nem az a fő kérdés, hogy Magyarország agrártermelésének növekedése a dualizmus korában évi 2% (Katus) vagy éppen 3% (Hanák) vagy 2,5% (Eddie) volt, és nem is ennek hozadéka, hogy ezek alapján Magyarország a különböző agrárberendezkedésű európai országokhoz képest milyen fejlődési ütemet produkált és ennek függvényében a nagybirtok csökkentette vagy éppen növelte a fejlődés ütemét és hogyan befolyásolta mindezt a vámrendszer átalakítása, hanem az, hogy ez a növekedés általános érvényű volt, vagy jelentős területi különbségeket mutatott. Másképpen: kiegyensúlyozott volt-e a fejlődés?” (II. 114.) Ebből most nem a számítások módszerességétől függetlenül random odavetett százalékszámok az érdekesek, bár tanulságos, hogy a becslések az idő előre haladtával csökkennek: Hanák időtávától függően 3,5, illetve 4,5%-ot becsült, Katus lefelé araszolva 2,4%-ot (a legalacsonyabb növekedést egyébként legutóbb Schulze mutatta ki: 2,1%), hanem az, hogy a disszertáció a növekedés tempóját alárendeltté nyilvánítja a területi egyensúlytalanságokhoz képest. A koncepció alapja ugyanis a jó öreg modernizációelmélet (beleértve a sokszorosan megcáfolt take-off hipotézissel), s kombinálva természetesen a vele mindig is konkuráló centrum-periféria teóriával.

Szólnom kell még a disszertáció felépítésének és a dolgozat nyelvi megformálásának összefüggéséről is. A szövegezés szabatos, világos, ábrák, térképek és mondatok adekvát kifejezései a mondanivalónak. Maga a szerző úgy véli, hogy „a kötet(ek) struktúráját a módszer- és forrás-, nem pedig kérdésorientált megközelítés jellemzi, azaz inkább a rendelkezésre álló adatok és adatelemzési technikák határozzák meg a kérdéseket, mint fordítva, ritkább, hogy a kérdéshez keresünk forrást és módszert. Ez a narrativitás helyett a természettudományokban gyakoribb didaktikus jelleg dominanciáját eredményezi.” (I. 350.) Nem vitatva most a (narrativitás versus didaktika) szemebállítás relevanciáját, érdekes volt lépten-nyomon megfigyelni, hogy a kvantitatív történetírás mintha mégis képtelen volna megszabadulni a narratív cselekményesítés paneljeitől. Ugyanis már a kérdések megfogalmazásának módja is az „indikátorok”, a „viszonyok”, vagy épp a „korszak” „felelősségét” veti fel. A Trianon szindróma értelmezésekor például így: „(itt bizonyítandó) feltételezésünk szerint a területi egyenlőtlenségek is felelősek a társadalmi feszültségek mellett az 1918 utáni eseményekért”. (II.8) Az adótehermegoszlás egyenlőtlenségének változása kapcsán az egyik magyarázó alternatíva szerint „a kormányzat liberális gazdaságpolitikából fakadó hozzáállása a felelős érte, esetleg tudatos negligálás következménye, az is vizsgálendő.” (II. 106.) Hasonló irányba mutat, amikor megint csak „a dualizmus kori gazdaság- és társadalompolitika felelősségét” firtatja (II. 114). Másutt azt a kérdést feszegeti, miszerint „a természetföldrajzi adottságok és a nyelvek közötti kapcsolat legalább annyira felelős a nyelvi-fejlettségi klaszterek megjelenéséért, mint az erre esetleg rásegítő kormányzati fejlesztéspolitika”. (II. 238) Aztán azt is hozzáteszi: „azt mondani, hogy az 1910-es állapotokért kizárólag az 1880 utáni kormányzati politika felelős, téves, legfeljebb azok fennmaradásáért érheti kritika”. (II. 239) Szintén a dualizmusról szólva állapítja meg, hogy „a korszak nem felelős a különbségekért, csak azok eltüntetésének elmaradásáért”. (II. 255) Máskor azt szűri le,

„hogy az esetleges különbségekért így leginkább az 1. főkomponens változói tehetők felelőssé (analfabetizmus, búza termésátlag, ipari alkalmazottak...” (II. 287.) Ebből a szemléletből természetesen a jelenkorig húzódó szakasz sem vonható ki, sőt az olvasónak nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy tulajdonképpen innen sugárzik vissza a történelemre a megítélés lendülete: „A korábbi, rendszerváltás utáni munkák a történeti szempontokat elsősorban rövidtávon vizsgálták érvényesítették, azt kutatva, hogy a mai perifériák elhelyezkedéséért mennyiben felelős az államszocialista rendszer fejlesztéspolitikája (pl. az 1973-as OTK). Azonban már a Miklóssy [Endre MATUD 1990] által felsorolt négy tényező között is van, mely a megelőző társadalmi–gazdasági rendszerek rovására írható (polarizált földbirtokszerkezet, agrárproletárok nagy népsűrűsége).” (II. 311.)

Lehet, hogy lehangoló lesz Demeter Gábor számára, ha azt mondom, hogy az összegzésben vázolt reménye, miszerint „szándékoltan provokatív” (II. 368) munkája majd sokkolja történész olvasóit, attól tartok, nem éri el célját. A történészeket statisztikai módszerekkel, kartográfiai vizualizációval aligha lehet izgalomba hozni. Még egy olyan vizuális beállítottságú kutatót sem, mint jómagam. Korábbi tapasztalataim alapján abban továbbra is bízom, hogy kvantitatív módszerekkel leginkább bizonyos berögzült tévképzeteket lehet megcáfolni. Persze ma is leginkább mikroszinten megalapozott erős forráskritikával, a forráskeletkeztetések sorozatának történeti kibontásával tartom ezt kivitelezhetőnek. Az olyan típusú fókuszált megállapításokat, mint „a nemzetiségi területek túladóztatása nem bizonyítható” (II. 8), vagy „az agrárium táplálta ipari forradalom tézise nem bizonyítható” (II. 289.) egyértelműen meggyőzőnek találtam. Azt is meglelégedéssel nyugtáztam, amikor az eldöntendő kérdés a statisztikai vizsgálat után is nyitva maradt, mert egymásnak ellentmondó eredmények születtek vagy a részkorszakokra vonatkozóan, vagy a különböző vizsgálati módszerek következtében. Engedtessek azonban meg nekem, hogy az egymás után sorakozó magabiztos bizonyítottsági kijelentések hallatán továbbra is kételkedhessek, ugyanis – Demeter Gábor munkájának minden módszertani virtuozitása és impresszív vizualitása ellenére – szkeptikus maradtam a makroszintű, ha úgy tetszik, általánosító igazolás lehetőségeivel szemben.

2025. február 26.

  
Kövér György  
az MTA rendes tagja